

raken zij gemakkelijk verstrikt in politieke en vaak ook departementale divergerende belangen, visies en standpunten. Het paspoortproject is daarvan een mooie illustratie. Het beleidsvormingsproces is meestal dan ook geen rationeel en lineair gebeuren, waarin grote allesomvattende concepten worden gerealiseerd, maar moet eerder gezien worden als een proces dat wordt gekenmerkt door een incrementele aanpak, doormodderen en marginale veranderingen.

De auteurs hebben bij wijze van spreken een longitudinaal, een historisch-beschrijvend, onderzoek gedaan. Ze hebben gekeken naar de aandacht die de ontwikkeling van de telecomunicatiesector bij de Belgische overheid heeft gekregen in de vorm van beleidsmaatregelen. De centrale probleemstelling van deze studie is de wijze waarop de Belgische overheid zich in de sector van de telecommunicatie heeft laten gelden. Hun blikveld strekt zich uit van het eerste telegraafmonopolie in de negentiende eeuw, rond 1830 toen de telegrafie nog een marginaal verschijnsel was, tot de oprichting van het zelfstandige overheidsbedrijf Belgacom in 1991. Ofschoon dit overheidsbedrijf nog op verschillende terreinen een wettelijke monopoliepositie is toegekend (de telefoon bijvoorbeeld) treedt deze semi-overheidsdienst in verschillende delen van de sector van de telecommunicatie in feite toch in concurrentie met het particuliere bedrijfsleven. Ook in België geldt overigens, zoals in ons land, dat de overheidsinvloed in de zich razendsnel ontwikkelende telecomunicatiesector nog niet is uitgekristalliseerd. Ook de Europese markt met vrije mededinging speelt hierin een belangrijke en nog onduidelijke rol. Ook voor België geldt dat vooral de technische ontwikkeling de nationale beleidsruimte in de telecommunicatie verkleint en deze gevoelig heeft gemaakt voor allerlei internationale invloeden.

Doordat de auteurs voor hun beschrijving gebruik hebben gemaakt van officiële bronnen, zoals parlementaire stukken en archiefmateriaal van de Belgische PTT, heeft het boek sterk het karakter van 'formele geschiedschrijving'. De analyse beperkt zich daardoor noodgedwongen tot de buitenkant van het beleid zoals dat uit die bronnen is gereconstrueerd. Er zitten dan ook vele onderwerpen in deze studie die om verder en diepgaander onderzoek vragen.

J. H. J. van den Heuvel

H. Geertz, ed., *State and society in Bali. Historical, textual and anthropological approaches* (Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde 146; Leiden: KITLV Press, 1991, 259 blz., f40,-, ISBN 90 6718 031 9).

State and society in Bali is a selection of the papers that were presented at the Bali state and society workshop held at the Koninklijk instituut voor taal-, land-, en volkenkunde, Leiden in 1986. Its long-awaited publication is welcome indeed. The aim of the workshop was to examine 'the changing relationship between state and society in Bali, its nature, its expressions/images and its interpretations, seen from different disciplines' (Editor's Introduction, 1). This collection of seven essays does just that. The editor is to be congratulated for drawing together the common threads of this varied collection of themes and methodologies.

The essays, case studies of particular moments of interaction between state and society in Bali, are organized in more or less chronological order. In the first essay, 'Pura Besakih. Temple-state relations from precolonial to modern times', David Stuart-Fox traces the changing relationship between the all-Bali temple, Pura Besakih, and the state in its various manifestations over several centuries. His article, which is an exemplary product of the interdisciplinary approach that has become the hallmark of Balinese studies in recent years, effectively sets the context of the volume. Each of the subsequent essays resonates against the main themes he draws of the dynamics of the changing relationships between state and society as well as the symbolic and ritual manifestations of those changes.

The following two essays, 'The Brahmana according to their Babad' (Raechelle Rubinstein) and 'Ritual written. The song of the Ligya, or the killing of the rhinoceros' (Adrian Vickers), draw on textual representations of Balinese society. These essays make an important contribution to our understanding of the Balinese past, by adding to it the Balinese voice that is largely absent from historical studies of Bali. Rubinstein's brahmana *babad* texts provide glimpses of the way this relatively small yet ritually important social group sees itself and its relationship to Balinese society as a whole. Vicker's analysis of the mid-nineteenth century *geguriten* detailing the *ligya* ritual performed by the Dewa Agung of Klungkung in 1842 highlights the underlying tensions that underpin social relationships in Bali and the relationship between ruler and ruled.

In 'Temple and authority in South Bali, 1900-1980' Henk Schulte Nordholt focuses on a single branch of the former Balinese kingdom of Mengwi and examines the shifting political relationships that the incorporation of Bali into the colonial and later the Indonesian nation state entailed as well as the socio-political role of the regional temple that was the symbolic representation of their power. The rise and fall of Puri Mayun was directly related to its accommodation to new powers in the political arena on the one hand, and the need to affirm its position in traditional ways, through ritual, architectural, and textual representations on the other.

The tension between traditional Balinese practice and administrative controls imposed from outside is taken up in the remaining three essays, which deal with Bali in the post-war period. In 'A theatre of cruelty. The contexts of a Topéng performance', Hildred Geertz details an extraordinary case of ritualized political coercion. At the conclusion of the performance of a mask drama (*topéng*), in 1947 six pro-Republic dissident youths were beaten by the members of their village. This ritualized violence was supported by village authorities, traditional rulers, and (Dutch) state authority alike, and highlights the inherent ambiguity of the interaction of tradition, power and state control. The next essay, 'Bali in the 1950s: The role of the Pemuda Pejuang in Balinese political processes' by I. Ngurah Bagus, is an exposition of the role of Indonesian nationalist movements in Bali and the shift in power from traditional to state authority in the first decade of independence. The final essay in the volume by Carol Warren, 'Adat and Dinas. Village and state in contemporary Bali', is a contemporary reflection of the ongoing tension between the local village unit and the state. Warren examines the manner in which the steady encroachment of the nation-state, with its concomitant administrative restructuring of traditional local-level forms of government, has created tensions that have resulted in the undermining of local organizations best suited to further development.

In conclusion, this is an important book that will be of value to those with an interest in Balinese society, and the place of ritual in the dynamics of Balinese state relations, as well as to those who wish to explore the possibilities of travelling beyond the boundaries of traditional disciplines. Not only does it reflect the current state of Western writing about Bali but also points to future directions by focusing on the need to incorporate Balinese views, both past and present, into Balinese studies.

Helen Creese

M. van der Linden, e. a., ed., *Die Rezeption der Marxschen Theorie in den Niederlanden* (Schriften aus dem Karl-Marx-Haus XLV; Trier: Karl-Marx-Haus, 1992, 504 blz., DM 65,-, ISBN 3 926132 18 3).

In de periode maart-mei 1991 viel in het Karl-Marx-Haus in Trier een tentoonstelling te bezichtigen die als titel had meegekregen 'Die Verbreitung der Werke von Karl Marx und